

**ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ В МИСТЕЦТВІ:
ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ**

В статье рассматриваются проблемы психологической и эстетической сущности художественного восприятия, оценки в искусстве, создание художественных образов. Большое значение придается раскрытию педагогических подходов к активизации способности учащихся к самореализации в искусстве на основе актуализации индивидуально-личностных факторов общения с искусством; поддержки субъективного критически аргументированного отношения учащихся к искусству; упражнения учащихся в создании вариантов художественных образов; привлечения к импровизационного решения художественной проблемы; выполнения задач на выявление оригинального подхода в создании художественного образа.

Ключевые слова: *творчество, самореализация, искусство, восприятие, художественное оценивания, обучения.*

The article deals with problems of psychological and aesthetic essence of artistic perception, evaluation of art, the creation of artistic images. Great importance is attached to disclosure of pedagogical approach to enhance students' ability to self-realization in the art based on the actualization of individual personal factors of communication with art; Support the subjective reasoned critical relationship to art students; exercise students in the creation of artistic images of options; attraction to the art of improvisational solution of the problem; tasks to identify the original approach in creating an artistic image.

Keywords: *creativity, self-realization, art, perception and artistic evaluation.*

Актуальність проблеми, попри досить широкий спектр її розгляду, зумовлена необхідністю дослідити теоретичні, абстраговано концептуальні засади формування здатності особистості до творчого самовиявлення, до творчої самореалізації, виокремити і систематизувати педагогічні чинники активізації процесів самореалізації, а також з'ясувати потенціал мистецької діяльності та її характеристики, що уможливають вплив сутнісних, іманентних, внутрішньо притаманних мистецтву ознак на здатність особистості до творчості.

Мистецька діяльність включає в себе три провідні компоненти – сприйняття, оцінювання та творення художніх образів. Будь-який вид мистецької діяльності – музичної, образотворчої, театральної тощо – містять означені компоненти. Навчання мистецтва неможливе поза розвитком здатності учня до художнього сприйняття, оцінювання і творення. Отже, питання стоїть таким чином – з'ясувати педагогічний потенціал означених видів художньої діяльності з тим, щоб виявити засоби реалізації художнього сприйняття, оцінювання і творення у формуванні здатності учня до творчої самореалізації.

Художнє сприйняття. Чи містить художнє сприйняття можливості для творчої самореалізації особистості? Що являє собою процес сприйняття художнього твору? Які його особливості слід актуалізувати, щоб спонукати учня до самовираження?

Мистецтво відтворює дійсність, митець через призму власного бачення, світосприймання, світовідчуття зображає реальність, виражає враження про неї. Ставлення митця не може бути не творчим, а сприйняття художнього твору – співтворчістю.

Завдання реципієнта, того, хто сприймає художній твір, - якнайповніше сприйняти те, що відтворив автор, перейнятись його почуттями, розкрити задум, сприйняти зображуване так, як цього хотів митець. Здавалось би, де ж тут місце для самовиявлення та ще й творчого? Відповідь криється у специфіці художнього відображення. Для того, щоб пізнати твір мистецтва, його зміст, сутнісні характеристики, недостатньо простого усвідомлення того, що зображується. Важливо стати на точку зору автора, побачити світ його очима, відчути реальність так, як відчував її художник, композитор, поет. Власні почуття реципієнта

вступають у взаємодію із сприйняттям автора твору. Той, хто сприймає художній образ, перебуває в полоні двох векторів – авторського і власного. Мета реципієнта – не тільки розшифрувати авторський задум, а й сформулювати власне ставлення до відтвореного. Стикаються два світи – світ композитора, художника, театрального режисера тощо і світ глядача, слухача, читача. Як вирішити суперечність між власним і чужим сприйняттям подій? Як зіставити власні відчуття із авторськими, власні переживання із тим, що переживає автор? На цьому перетині і виникає підґрунтя для співтворчості того, хто сприймає художній образ, із авторським. Бетховен виливає свій біль за втраченим коханням у “Місячній сонаті”. Слухач переживає і разом із ним, переймаючись відтвореними у музиці почуттями, і водночас по своєму, вкладаючи свої роздуми, своє бачення, свої емоції. Тобто, слухач вникає в переживання композитора, приймає їх “на себе” і тут же забарвлює почуте власним переживанням, розумінням, відчуттям. Микола Глущенко відкриває для глядачів красу, естетику природи. Глядач переймається його баченням, поділяє його замилювання красою і разом з тим ніби доповнює захоплення художника власним поглядом, власним світовідчуттям. Митець, автор веде глядача за собою, але глядач має і власний погляд на відтворене. Більше того. Глядачі, слухачі, читачі мають право на власні відчуття, бо інакше не може відбутися естетичне сприйняття, інакше руйнуються його психологічні закономірності. Отже, ті, хто сприймають художні твори, ніби стають співучасниками творчого процесу, відкривають для себе нові світи, нові відчуття, стають співтворцем автора. Нехай творчі відкриття існують тільки для себе, але це не зменшує творче забарвлення сприйняття, не нівелює яскравість творчого виявлення суб’єктності у сприйнятті художніх образів. Отже, художнє сприйняття – це сприйняття співтворче. Реципієнт в певному сенсі виступає співучасником творчості.

Яким чином педагог, що вводить учня у світ прекрасного, може активізувати його творче самовиявлення?

Серед безлічі методів і прийомів активізації творчих параметрів сприйняття виокремимо об’єднувальний підхід, який названо “творче забарвлення художнього сприйняття учнів” і який ґрунтується на педагогічній тріаді:

- *Розширення художньо-естетичних вражень учнів*, цілеспрямоване формування їхнього досвіду сприйняття мистецтва. Чим більше творів у художньому “запаснику” учня, чим більше мистецьких вражень накопичено у нього, тим яскравішою стає емоційний відгук на сприйнятий художній образ. Особистість “заряжається” творчою енергією художника. Будь-який твір мистецтва передбачає його творче освоєння, будь-який твір мистецтва принципово відкритий для творчої діяльності реципієнта.

- *Спонування учнів до вільного виявлення емоційно-художньої реакції*.

Важливо досягти безпосередності реакції учня на художній твір, педагогічно не доцільно “підштовхувати” учня до потрібної емоційної реакції, до бажаного відгуку. Підробка почуття неприйнятна ніде, тим більше у мистецтві. Лицемірне захоплення, фальш у виявленні тональності відчуття, “вижимання” з себе емоційної реакції, крім негативу, не принесе нічого, тому що заперечує, йде в розріз із психологічними механізмами співпереживання. Художній образ – це вилив авторського щирого почуття, то ж і сприйняття мистецтва, якщо йдеться про співтворчість із автором, має бути щирим, не підробленим, не заданим ззовні.

- *Актуалізація здатності до творчого продовження авторського задуму*. Сучасна педагогіка має в своєму арсеналі ряд методів і прийомів активізації творчого ставлення учнів до мистецтва шляхом застосування цілеспрямованого тренінгу, використання завдань, що передбачають залучення учнів до мисленнєвого, уявного продовження твору: “Домалюй картину”, “Допиши мелодію”, “Створи власний хореографічний рисунок” тощо. У процесі виконання подібних завдань формується установка учня на співтворчість з автором. У процесі творчо забарвленого сприйняття відбувається дещо подібне. Вільно чи не вільно реципієнт вступає у взаємодію з автором, вирішуючи художньо-творче завдання по-своєму. Педагог не має протидіяти цьому процесу. Навпаки, слід всіляко підтримувати намагання учня почути відлуння свого, власного у авторському образі, побачити відблиск власної фантазії, свого світовідчуття і світорозуміння.

Загалом, в основі педагогічного підходу, названого як “творче забарвлення художнього сприйняття учнів” лежить активізація творчої уяви учня, усвідомлення ним поняття багатомірності мистецтва, розуміння багатоваріантності художньо-образного відтворення світу.

Оцінювання творів мистецтва. Цей різновид спілкування із світом художніх образів також, а може, ще й більше, ніж попередній, містить можливості для творчої самореалізації особистості.

Художня творчість – один із найяскравіших способів оцінювальної діяльності. Відтворюючи світ, художник ніби ділиться з нами своїми міркуваннями про нього, роздумами про життя, відтворює в образах мистецтва свої спостереження, погляди, оцінки. Реципієнт, сприймаючи художній твір, дивиться на світ очима художника, але при цьому зіставляє роздуми художника із власними підходами до світу, до життя. Саме тут і криється можливість виникнення співтворчості в оцінюванні художніх образів. Між композитором і слухачем, між художником і глядачем, між поетом і читачем виникає, так би мовити, свого роду діалог, зіставлення оцінювальних підходів до відтворюваної дійсності засобами мистецтва. Композитор розкриває в музиці свої почуття, переживання, навіяні реальним сприйняттям дійсності, при цьому “втягує” слухача в коло власних емоцій, “занурює” його у певний емоційний стан. Художник спрямовує погляд того, хто сприймає картину, в потік власних вражень від світу, поет у віршах передає своє світобачення, власну оцінку пережитого. Враження митця попадають на ґрунт життєвого досвіду реципієнта, співпадають із його оцінками судженнями, або не співпадають, породжуючи нові відтінки переживань, нові нюанси оцінного ставлення до світу.

Поза оцінним ставленням до дійсності мистецтво не існує, так само, як і поза оцінним ставленням того, хто сприймає мистецтво. При цьому оцінювальна діяльність реципієнта пронизує і власне відтворюваний художником світ, і характер відтворення життя у художніх образах, доповнюючи їх власним світобаченням, збагачуючи власним розумінням і почуттями.

Оцінне ставлення в мистецтві виявляється цілком певно. Проте, однозначність оцінки митця ажніяк не означає, що реципієнт прямолінійно слідує за оцінкою митця. У глядача, слухача, читача власні уявлення щодо зображуваного і вираженого в мистецтві вступають у взаємодію з авторською думкою, породжуючи і нове бачення світу, і нове ставлення до нього. Художня оцінка набуває рис творчого освоєння світу. Евристичний ефект пронизує оцінювальне пізнання.

Педагогічні підходи до актуалізації творчої складової художнього оцінювання в мистецтві передбачають, насамперед, створення умов для виявлення учнями безпосереднього, неупередженого ставлення до творів мистецтва. Проте, спостереження практики свідчать про те, що відкритість, щирість художньої реакції учнів нерідко підміняється і навіть подавляється оцінювальною авторитарністю вчителя: «Тобі не подобається Чайковський? Але це – визнаний людством геній!», «Ви не доросли до Франсуа Війона!» тощо. Авторитарність неприйнятна ніде, тим більше в мистецтві, оскільки сковує творчу ініціативу учня, перешкоджає творчому самовиявленню, в решті решт закриває шлях особистості до творчості.

Педагогічні орієнтири вирішення проблеми фокусуються навколо послідовного впровадження завдань, абстраговане визначення яких втілюється у трьох напрямках. Перший - спонукання учня до власної, невимушеної і безпосередньої оцінки художнього твору. Чим більш відкритою, не опосередкованою і не затьмареною чужою думкою є оцінна реакція на художній образ, тим більше можливостей відкривається для співтворчості учня із автором. Скутість, оглядання на чужу думку у виявленні оцінного ставлення – пригнічує творчість, не дає можливості учню вступити у творчий діалог із митцем.

Другий напрям формування здатності учнів до оцінювання художньо-творчого характеру передбачає залучення їх до створення власної інтерпретації художнього образу. Характерні питання при цьому: «Як би Ви відтворили почуття в межах зазначеної теми? Які виразні засоби використали б? На яких моментах, відтінках образу Ви б акцентували увагу слухача, глядача, читача?» тощо. Педагогічний сенс подібних питань-завдань становить

активізація не тільки власного підходу до оцінювання мистецтва, а і спроби творчого вирішення вже заявленої і відтвореної автором теми. Спонування учнів до усвідомлення суті образного змісту через активність дій, що супроводжує інтерпретацію образу, а не пасивність відстороненої оцінки, є засобом «вманювання» власного ставлення до твору, засобом занурення учня у творчий процес сприйняття і оцінювання авторського художнього тексту.

Третій напрям передбачає широке застосування прийому аргументації оцінки. Важливо, щоб учень був у змозі не тільки відкрито виявити власне ставлення до художнього твору, а й аргументувати його, мотивувати ту чи іншу оцінку твору. «Подобається – не подобається» - перший, але далеко не остаточний ступінь художньої оцінки. Важливо, щоб безпосередність оцінювальної реакції знайшла своє підтвердження в осмисленості художньо-оцінних міркувань. В такому разі творчий діалог між митцем і реципієнтом отримує нові імпульси для активізації. Спроба аргументації, мотивування художнього ставлення піднімає оцінювання до співтворчості з автором за рахунок усвідомленого входження до художньої сутності мистецького творіння.

Творення мистецтва. Мистецтво – джерело творчої енергії. Творчий аспект мистецької діяльності щільно пов'язано із евристичним. Мистецтво здатне не тільки заряджати творчою енергією реципієнта, але і активізувати його здатність до творчості, до творчого самовиявлення, до творчої самореалізації. Художні образи – акумулятор творчої насаги того, хто їх сприймає.

Твір мистецтва є продуктом творчості. Художній образ виступає продуктом створеної людиною реальності. Мистецтво – духовно-матеріальне утворення, що має ціннісне значення для людини. Надважливого значення у творчій діяльності набувають уява і фантазія. Без розвиненої уяви, без здатності до фантазування творчий процес не може відбуватись. То ж до числа найперших педагогічних завдань мистецької освіти відноситься завдання максимально активізувати уяву і фантазію учня. Застосування різних форм художнього брейн-стормінгу, залучення учнів до самого неочікуваного асоціювання, до художньо-образного зіставлення віддалених понять і явищ, проведення художніх паралелей між стилями, жанрами, різновидами мистецтва і т.ін. – дієві стимули активізації творчої уяви і фантазії особистості у мистецькій діяльності.

Важливою складовою творчого процесу є наявність інтересу, потужного прагнення до творення. Не одномоментний вияв бажання, а постійна націленість на творчість, на вираження себе, своїх переживань і світобачення у художніх образах. Отже, поставивши педагогічну мету – долучити учня до художньої творчості, учитель має насамперед подбати про формування в учнів сильного, постійного бажання до творчої самореалізації у мистецтві. Що може сприяти цьому? Найперше, - створення позитивної атмосфери занять мистецтвом. Вступаючи у творчу співпрацю з учнем, педагог має опікуватись завданням – підтримати найменші творчі спроби учня, не підім'яти їх, навпаки, всіляко стимулювати учня до творчого самовиявлення. Важливо також, щоб педагог сам був схильним до творчості, сам виявляв потяг до створення художніх образів, заохочуючи тим самим і учнів до вираження себе у мистецтві. Можна навести ще безліч прийомів, які фокусуються навколо завдання – надати в очах учнів ціннісного значення творчій діяльності. Учні мають бути свідомі того, що здатність до творчості – найвищий результат мистецької освіти. Тільки там можна очікувати хороших результатів, де процес навчання пронизано творчими намаганнями, де і учні, і педагоги сповідують творче ставлення до мистецтва як найвищу цінність.

Надважливого значення у творчій діяльності набувають уява і фантазія. Без розвиненої уяви, без здатності до фантазування творчий процес не може відбуватись. То ж до числа найперших педагогічних завдань мистецької освіти відноситься завдання максимально активізувати уяву і фантазію учня. Застосування різних форм художнього брейн-стормінгу, залучення учнів до самого неочікуваного асоціювання, до художньо-образного зіставлення віддалених понять і явищ, проведення художніх паралелей між стилями, жанрами, різновидами мистецтва і т.ін. – дієві стимули активізації творчої уяви і фантазії особистості у мистецькій діяльності.

Творче рішення в мистецтві завжди є продуктом діяльності підсвідомості. Творче рішення – результат роботи інтуїції. Але як активізувати здатність учня до інтуїтивного знаходження оптимального художньо-творчого результату? Прямі педагогічні вказівки і поради тут об'єктивно не діють, не в змозі “спрацювати”. Отже, треба шукати опосередковані методи активізації інтуїції учня, спонукання його до інтуїтивного вирішення художньої проблеми.

Серед методів і прийомів опосередкованої дії на інтуїцію назвемо такий, як залучення учнів до *імпровізації*, застосування імпровізаційних завдань. Миттєве вирішення проблеми потребує максимальної активізації творчої енергії, напруження, актуалізації внутрішніх ресурсів особистості. Отже, є підстави припустити, що імпровізування може сприяти “спалаху” інтуїції, блискавичному віднайденню оптимального художнього рішення.

Хорошого педагогічного ефекту можна очікувати від залучення учнів до *варіантного* вирішення проблеми. Перебираючи можливі способи художньо-образного рішення, учень використовує широкий діапазон творчих підходів. Пошук оптимального варіанту із можливих активізує процеси самореалізації, творчого самовиявлення учнів.

Нарешті, особливу результативність мають завдання на *створення* художніх образів, творів або їхніх фрагментів. Педагогічний ефект від виконання творчих завдань значний, хоч об'єктивна цінність створених учнем художніх образів і невисока. Систематичне вправління у продуктивній художній діяльності активізує здатність учнів до творчості, до самореалізації в мистецтві, виховує інтерес до створення художніх образів, в цілому – оптимізує мистецьку освіту.

На завершення підкреслимо, що мистецтво виступає як потужний стимулятор людської активності. Людська здатність до духовного освоєння світу концентровано відтворюється у мистецтві. Отже, художня діяльність містить величезний заряд творчого розвитку особистості. Сприйняття, оцінювання і творення в мистецтві – сприятлива основа для формування здатності особистості до творчої самореалізації за створення наступних умов:

– розширення досвіду художнього сприйняття на основі актуалізації індивідуально-особистісних чинників спілкування з мистецтвом;

– активізація здатності до творчо-інтерпретаційного сприйняття змісту художніх образів на основі максимальної підтримки суб'єктивного критично-аргументованого ставлення учнів до мистецтва;

– залучення до продуктивної творчості шляхом систематичного виконання завдань, що передбачають таку послідовність: вправління учнів у створенні варіантів художніх образів; залучення до імпровізаційного вирішення мистецької проблеми; виконання завдань на виявлення оригінального підходу у створенні художнього образу.

Література

1. Ананьев Б. Г. Задачи психологии искусства / Б. Г. Ананьев. Публикация и примечания Л. Л. Бочкарёва // Художественное творчество : сб. науч. трудов. – Л.: Наука, 1982. – С. 236–242.

2. Завгородня О. В. Психологія художньо обдарованої особистості (гендерні аспекти) : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 "Загальна психологія, історія психології" / Завгородня Олена Василівна ; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2012. – 565 с.

3. Комаровська О. А. Ідентифікація та діагностика художньої обдарованості особистості / О. А. Комаровська // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. / [за заг. ред. В. І. Сипченка]. – Словянськ : СДПУ, 2011. – Вип. LV111, ч. 11. – С. 222–231.

4. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – К. : Освіта України, 2008. – 274 с.

5. Rogers S. J. Theories of Child Development and Musical Ability / S. J. Rogers // Music and Child Development / ed. F. Wilson, F. Roehmann. – St. Louis, Missouri, 1990. – P. 11–21.